

Nordisk filosofi sedan 1945

FORSKNING: Nedan skisseras några grundtankar i ett nytt forskningsprojekt som syftar att jämföra universitetsfilosofin i de nordiska länderna sedan 1945. Projektet har tre tyngdpunkter: västvändningen under åren kring 1945, vänstervändningen med 1968 som symboler, och de första kvinnorna som tog plats inom ämnet.

Carl-Göran Heidegren, professor i sociologi ved Lunds universitet

”Det kan leve mange ulike liv i samme akvarium”, konstaterade på sin tid den norske filosofen Anathon Aall i boken *Filosofien i Norden*. ”Naboskap og historisk-politisk paralellitet mellem folkene beviser ikke noget om den filosofi som har fundet hjemsted hos dem.” (Aall 1919: 2) Ett par generationer senare pekade Georg Henrik von Wright i sin introduktion till samlingsvolymen *Contemporary Scandinavian Philosophy* (1972) på både likheter och skillnader mellan filosofin i de nordiska länderna efter 1945. Han konstaterade bland annat att [fenomenologi](#) och [existentialism](#) hade haft föga inflytande inom dansk filosofi, medan det i Norge förelåg ”a strong undercurrent of phenomenology and related trends in philosophy” (Wright 1972: 9). Karakteristiskt för Finland, skrev von Wright vidare, är att flera tongivande filosofer rört sig från matematiken till filosofin, att den lingvistiska filosofin inte står stark där, även om det finns ett påtagligt intresse för [Ludwig Wittgenstein](#), och slutligen att där även återfinns en fenomenologisk och hermeneutisk strömning. I Sverige, slutligen, dominerar den analytiska filosofin scenen och logiken står stark, medan man däremot ”has remained but little affected by phenomenology and related currents of contemporary thought” (ibid.: 11).

Jämförelser i olika avseenden mellan de nordiska länderna kan tyckas vara ett näraliggande forskningstema. Man kunde därför förvänta sig att en typ av komparativa studier vore vanlig bland nordiska forskare. Men så är på det hela taget inte fallet, och detta gäller inte minst inom filosofins område. De flesta studier av efterkrigstidens nordiska filosofi håller sig inom gränserna för den ena eller andra nationen, eller med på sin höjd jämförelser mellan ett par länder. Det breda nordiska perspektivet saknas däremot allt som oftast. I det följande kommer jag att presentera några grundtankar och hypoteser som ligger till grund för ett nystartat forskningsprojekt. Projektet bär titeln ”Filosofin i det nordiska välfärdssamhället. Komparativa perspektiv”.¹ Förutom det uttalat komparativa perspektivet kännetecknas projektet av att det inte är fackfilosofiskt förankrat, utan snarare anlägger ett sociologiskt och idéhistoriskt perspektiv.² Fokus kommer att ligga på filosofin vid de olika nordiska universiteten, samtidigt som denna placeras in i en övergripande samhällshistorisk kontext.

När det gäller till exempel det svenska välfärdssamhället, den så kallade svenska modellen, har det föreslagits att denna i huvudsak vilar på tre pelare: framstegstanken, samförstånd i stället för klasskonflikt, och föreställningen om den goda staten. Dessa tre binds i sin tur samman av tanken om den sociala ingenjörskonsten. ”Den sociala ingenjörskonsten ville vara ett rationellt sätt att

använda och fördela resurser för att så långt som möjligt maximera framsteget.” (Sigurdson 2000: 197) I vad mån denna modell inte bara gäller för Sverige, utan även för de övriga nordiska länderna, eller om och i så fall hur den måste modifieras, är något som kommer att närmare undersökas.³

Det har sedan några decennier tillbaka publicerats en hel del arbeten som på olika sätt kretsar kring hur man kan närma sig filosofins historia och samtidsfilosofin från sociologiskt håll. Några av de tongivande namnen på området har varit och är: Pierre Bourdieu, Randall Collins, Martin Kusch, Michèle Lamont och Patrick Baert. Jag väljer att här inte gå närmare in på denna redan ganska omfattande litteratur, utan hänvisar i stället generellt till Lundberg 2007 och Heideggen & Lundberg 2010. Arbetet inom ovan nämnda forskningsprojekt kommer huvudsakligen att vara organiserat kring de tre övergripande teman.

Västvändning (ca 1945–1975)

Hur påverkade andra världskriget och dess följder den akademiska filosofin i de nordiska länderna? Ett näraliggande svar är att det skedde en tydlig vändning västerut, i riktning mot det angloamerikanska och bort ifrån det kontinentala, särskilt ifrån tyska inflytelser. Denna vändning exemplifieras väl av det brev som Stein Rokkan, som vid denna tidpunkt var medlem av Næss-kretsen i Norge, skrev 1946 till [Bertrand Russell](#) med anledning av dennes då nyutkomna bok *History of Western Philosophy*.

Personally, I always meant it to be an essential aim of my life to do my best to propagate this Western heritage, these Western ideals of openness and toleration, this Western contempt for shortsighted dogmatism and foggy notion-mongering, in a country that has, culturally and intellectually, been too much dependent on German thoughtways, and I have now the impression that this urge for a general philosophical re-orientation is gradually spreading in wider and wider circles. (Citerad i Thue 2006: 193)

Man skulle här även kunna anföra den norske sociologen Vilhelm Aubert som skriver tillbakablickande: ”Det var nok i denne perioden en tilbøyelighet til å forbinde positivisme og empirisme med demokrati, fred og en humanistisk sosialisme, mens det forelå diffuse assosiasjoner mellom europeisk spekulativ samfunnsfilosofi og autoritær politikk.” (Aubert 1969: 58)

Det framgår tämligen klart vad man vände sig mot och vad man tog ställning för. Samma västvändning är även mycket tydlig inom svensk filosofi i anslutning till krigsslutet. Här kan följande fråga ställas: Förelåg det ett slags valfrändskap mellan en antimetafysisk förståelse av filosofin å ena sidan, och de nordiska välfärdsstaternas självförståelse som rationellt organiserade, sekulariserade och demokratiska samhällen å andra sidan? Vår hypotes är att den framväxande välfärdsstaten var kompatibel med en form av filosofi som lyfte fram den nyktra analysen av väl avgränsade problemställningar och som undvek det berusade språk som man tillskrev den metafysiska spekuleringen, och att en sådan filosofi i sin tur kunde mobiliseras som stöd för en viss samhällelig självförståelse och ett motsvarande samhällsprojekt. Otto Neurath skrev i början på

30-talet att Wienkretsens ambition var att bidra till upprättandet av en "metafysikfri atmosfär" (citerad i Geier 1992: 12). Kanske är det ingen dålig beskrivning av de nordiska välfärdsstaternas samhällspolitiska projekt att de strävade efter att etablera en metafysikfri samhällsatmosfär. Härtill passade en uttalat metafysikfri filosofi som hand i handsken.

Å andra sidan har Justus Hartnack, en central gestalt inom den danska filosofin efter 1945, menat sig kunna fastställa: "In Denmark the end of the war and of the German occupation did not occasion any noticable or radical change in the philosophic climate. It remained much as it had been before the war." (Hartnack 1980: 3) Det förhåller sig även så att en annan central gestalt inom dansk filosofi, Jørgen Jørgensen, som inom filosofin var logisk empirist och analytisk filosof, hade kommunistiska sympatier och blev med åren en alltmer devot beundrare av Sovjetunionen, inklusive Stalin. I detta fall kan man knappast tala om en västvändning. Hartnack själv var däremot en stridbar företrädare för en filosofi inspirerad av den senare Wittgenstein och en *ordinary language*-analys av Oxfordsnitt.

Vad gäller Finland så kan noteras att Eino Kaila, den finländska filosofins *grand old man*, även efter kriget förblev den tyska kultursfären trogen. Han uppfattade även sin filosofi som till sin karaktär syntetisk, och var därför tveksam inför beteckningen analytisk filosofi som nu alltmer vann spridning och anseende. Det fanns likaså i Finland redan tidigt en uttalad opposition mot den analytiska filosofin, som snarare hämtade sin inspiration från fenomenologin. Även om flera finländare skulle komma att göra sig namn inom den analytiska filosofin, med Georg Henrik von Wright som den mest kände, verkar det finnas skäl att hävda att Finland förblev mera splittrat mellan det angloamerikanska och det kontinentala än de andra nordiska länderna. Åtminstone är detta en hypotes som är värd att närmare prövas.

Vänstervändning (ca 1965–1975)

Studentradikalismen under framför allt den senare delen av 60-talet innebar att västvändningen i hög grad kom att utmanas av en vänstervändning, med en åtföljande kritik av det angloamerikanska. Även de nordiska välfärdsstaterna hamnade då i skottgluggen, och kunde framstå som exempel på försök till en storskalig teknokratisk styrning (expertvälde) utan någon bredare demokratisk förankring. En gemensam nämnare för de nordiska länderna är i detta sammanhang en bred reception av [marxistiskt](#) inspirerad filosofi. Vilken roll spelade de filosofiska miljöerna vid de nordiska universiteten i detta sammanhang?

I Norge förefaller den radikala studentrörelsen i mångt och mycket ha haft sitt centrum inom filosofin, medan detta inte i samma utsträckning tycks ha varit fallet i Danmark. Ser man till Sverige så var inledningsvis en grupp yngre filosofer vid Stockholms Universitet tongivande, bland annat genom att starta *Häftan för kritiska studier* sensommaren 1968, en tidskrift som snabbt etablerade sig som den ledande teoretiska vänstertidskriften i Sverige. Detta skulle ganska snart komma att förändras, och vid början av 70-talet var det snarare en disciplin som sociologi som hade övertagit

den ledande rollen inom studentvänstern. Hur det såg ut och vad som tilldrog sig i Finland vågar jag inte uttala mig om i dagsläget.

LES OSGÅ: [Sjangeren idéhistorie](#) • [Positivism og politikk](#)

Under 60-talet utkämpades även ett antal så kallade positivismstrider vilka framstår som tidstypiska.⁴ Dessa handlade om olika sätt att bedriva vetenskaplig forskning och om värderingars roll i forskningsprocessen. Den mest kända positivismstriden ägde rum i Västtyskland med [Karl Popper](#), [Theodor W. Adorno](#), [Jürgen Habermas](#) och Hans Albert som deltagare. En liknande strid utkämpades i Norge, ja, startade redan tidigare, mot slutet av 50-talet, när [Hans Skjervheim](#) utmanade Næss-traditionen inom norsk filosofi och talade om det moderna upproret mot positivismen.⁵ Även Sverige fick så småningom sin positivismstrid i form av de kontroverser som följde i spåren på Gerard Radnitzkys doktorsavhandling *Contemporary Schools of Metascience* som lades fram i Göteborg våren 1968. Förutom en kritik av den logiska empirismens vetenskapsfilosofi innehöll avhandlingen ett djärvt försök att föra samman tankar och motiv från Poppers kritiska rationalism och vad författaren kallade för en hermeneutisk-dialektisk skola (framför allt representerad av Karl-Otto Apel och Habermas), det vill säga just de båda riktningar som stred med varandra i den västtyska positivismstriden.

Vad blev resultatet av dessa uppgörelser? Medan man kan säga att ett pluralistiskt filosofiskt klimat var väl etablerat runt 1970 vid de filosofiska institutionerna i Norge, så blev detta inte fallet i till exempel Sverige. De svenska filosofiska institutionerna förblev högborgar för den analytiska filosofin. De som var av annan åsikt valde eller mer eller mindre tvingades att bokstavligen emigrera till någon annan institution, till exempel idéhistoria, litteraturvetenskap eller sociologi.⁶ En påtaglig följd av detta blev en tydlig polarisering mellan vad man från filosofiskt håll uppfattade som professionella filosofer å ena sidan, och glada amatörer som slog på trumman för den ena eller andra kontinentala filosofen eller filosofin å andra sidan.

Kvinnornas intåg (ca 1960–2000)

Inledningsvis nämndes samlingsvolymen *Contemporary Philosophy in Scandinavia* som utkom 1972. Bland de trettio bidragsgivarna återfinns bara en enda kvinna. Det är Helle Kanger, statsvetare, som författade ett bidrag tillsammans med sin man Stig Kanger, professor i teoretisk filosofi i Uppsala. Betänker man att de nordiska länderna inte utan grund brukar anses ha varit tidigt ute och långt framme när det gäller jämställdhet mellan könen, så är den nästan fullständiga frånvaron vid denna tidpunkt av kvinnor överraskande. Varför detta sena inträde i den akademiska filosofin?

Området är på det hela taget utforskat (se dock till exempel Bostad & Pettersen 2015), och särskilt är det jämförande nordiska perspektivet klart underutvecklat. Här måste till att börja med ställas grundläggande frågor som: När lade de första kvinnliga filosoferna fram magister- och doktorsavhandlingar i ämnet filosofi? När erhöll de första kvinnorna fasta tjänster i filosofi vid något

av de nordiska universiteten? När utnämndes de första kvinnliga professorerna i filosofi? När började kvinnliga filosofer, utländska och inhemska, att bli representerade i kurslitteraturen?

LES OSGÅ: [Kjønn og feminisme i norsk filosofi](#)

De båda första kvinnor som erhöll fasta tjänster i filosofi vid ett nordiskt universitet var, så vitt jag har kunnat finna ut, danskorna Jytte Strøm och Astrid Kjærgaard, som anställdes vid Odense Universitet 1967 respektive 1970. De kom båda närmast från den filosofiska miljön i Århus, där en vardagsspråkfilosofisk inriktning i den senare Wittgensteins efterföljd var starkt tongivande. Den första kvinnliga professorn i filosofi vid ett nordiskt universitet var Hjørdis Nerheim, som 1995 erhöll en professur i Tromsø. Några år dessförinnan hade etablerats The Nordic Network for Women in Philosophy (1991), vilket indikerar att kvinnliga filosofer nu alltmer pockade på en plats inom ämnet.

Hur såg de tidiga kvinnornas profil ut inom den nordiska filosofin? Man kan här försöksvis laborera med följande typologi: kvinnor a) som bedriver könsneutral (*genderblind*) filosofisk forskning, b) som forskar om marginaliserade kvinnliga filosofer i filosofihistorien i syfte att revidera kanon, c) som forskar efter en feministisk agenda, det vill säga introducerar nya typer av frågeställningar, eller d) som tonar ner den egna forskningsaktiviteten till förmån för undervisning och administrativt arbete.⁷ I vad mån förmår denna typologi fånga in de tidiga kvinnliga filosofernas verksamhet i de nordiska länderna?

Analytisk och kontinental filosofi

Ett tema som går igen inom alla tre ovan angivna temaområden är spänningen mellan analytisk och kontinental filosofi. Internationellt vann beteckningen analytisk filosofi alltmer spridning efter 1945, medan beteckningen *continental philosophy* etablerades först under loppet av 60-talet inom den angloamerikanska kultursfären (se t.ex. Vogt 2003). Inom till exempel svensk filosofi började man redan under krigsåren att göra en skarp åtskillnad mellan vad man kallade vetenskaplig respektive ovetenskaplig filosofi. Till den förra räknades inom 1900-talsfilosofin Cambridge- och Wienkretsarna, samt den svenska så kallade Uppsalafilosofin med Axel Hägerström och Adolf Phalén som tongivande företrädare. Ett par år efter krigsslutet började man sedan mer specifikt att uppfatta trion existentialism, nythomism och östmarxism som inbegreppet för den ovetenskapliga filosofin. Denna indelning bet sig fast inom svensk filosofi under 50-talet, blev till något av en standardrekvisita när det gällde att beskriva läget inom samtidsfilosofin, för att sedan under loppet av 60-talet sakta övergå i skillnaden mellan analytisk och kontinental filosofi, ett förlopp inom vilket Gerard Radnitzkys tidigare nämnda avhandling av allt att döma spelade en viktig roll (se Heidegren 2015).

LES MER OM ANALYTISK FILOSOFI: [Frege og Wittgenstein](#) • [Fra Carnap til Dummet](#)

Kan man se en liknande utveckling även i de andra nordiska länderna? Eller har man där genom

åren laborerat med andra indelningar av samtidsfilosofin? En redan antydd hypotes är den att de framväxande välfärdssamhällena i hög grad var kompatibla med vad som kom att kallas för analytisk filosofi. Vänstervändningen under 60-talet innebar då inte minst att ett flertal kontinentala filosofer och strömningar mobiliserades i kampen mot vad man uppfattade som etablissemangen på universitetet, inklusive inom filosofin, och samhället i stort. Vidare kan man resa frågan hur de tidiga kvinnliga filosoferna förhöll sig till denna uppdelning i analytisk och kontinental filosofi. Spelade den över huvud taget någon roll för dem? En möjlighet är att den på det hela taget dominerande analytiska filosofin kom att upplevas som ett sätt att bedriva filosofi, till exempel i form av ett skarpt och aggressivt debattklimat, som bidrog till att marginalisera kvinnor och att göra ämnet till en manlig bastion.

Referenser

Aall, Anathon (1919) *Filosofien i Norden. Til oplysning om den nyere tænknings og videnskabs historie i Sverige og Finland, Danmark og Norge*. Kristiania: J. Dybwad.

Aubert, Wilhelm (1969) "Norsk samfunnsforskning foran 1970-årene. En enquête". *Tidsskrift for samfunnsforskning* 10(1), 57–60.

Bostad, Inga & Pettersen, Tove (2015) "Kjønn og feminisme i norsk filosofi. Noen betraktninger". *Norsk filosofisk tidsskrift*. Nr 3–4, 129–146.

Føllesdal, Dagfinn (1998) "Scandinavia, Philosophy in". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 8. London & New York: Routledge, 483–493.

Geier, Manfred (1992) *Der Wiener Kreis*. Reinbek: Rowohlt.

Heidegren, Carl-Göran (2015) "De två filosofierna". *Filosofisk tidskrift* 36(4), 2015, 3–17.

Heidegren, Carl-Göran (2016) *Positivismstrider*. Göteborg: Daidalos.

Heidegren, Carl-Göran & Lundberg, Henrik (2010) "Towards a Sociology of Philosophy". *Acta Sociologica* 53(1), 3-18.

Kettunen, Pauli (1997) "The Society of Virtuous Circles". *Models, Modernity and the Myrdals*. Pauli Kettunen & Hanna Eskola (eds). Helsinki: The Renvall Institute, University of Helsinki, 153–173.

Lundberg, Henrik (2007) *Filosofisociologi. Ett sociologiskt perspektiv på filosofiskt tänkande*. Lund: Lund Dissertations in Sociology 78.

Slagstad, Rune (red.) (1976) *Positivisme, dialektikk, materialisme. Den norske debatten om samfunnsvitenskapenes teori*. Oslo, Bergen & Tromsø: Universitetsforlaget.

Sigurdson, Ola (2000) *Den lyckliga filosofin. Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius*. Stockholm/Stehag: BÖB Symposion.

Thue, Fredrik W. (2006) *In Quest of a Democratic Social Order. The Americanization of Norwegian Social Scholarship 1918–1970*. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Vogt, Erik M. (2003) "Kontinental-Drift in den USA". *Was heißt Kontinentalphilosophie in den USA? Eine internationale Debatte über Hermeneutik, Dekonstruktion, Feminismus*. Erik M. Vogt (Hg.). Wien: Verlag Turia und Kant, 15–32.

Wright, Georg Henrik von (1972) "Introduction". *Contemporary Philosophy in Scandinavia*. Raymond E. Olson & Anthony M. Paul (eds). Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 1–12.

Noter

¹ Projektet är finansierat av Riksbankens Jubileumsfond (2017–2019). Förutom undertecknad så medverkar Klas Gustavsson (Lund) och Henrik Lundberg (Göteborg) i detta. Fokus kommer att ligga på filosofin i Danmark, Norge, Finland och Sverige, det vill säga som så ofta är tyvärr Island lite styvmoderligt behandlat.

² En initierad fackfilosofisk översikt är Føllesdal 1998.

³ Pauli Kettunen talar med avseende på de nordiska välfärdsstaterna om "the idea of (or the trust in) a virtuous circle between economy, politics and ethics" (Kettunen 1997: 158), det vill säga tanken att det handlar om en självförstärkande process. Centrala värden är i sammanhanget effektivitet, solidaritet, demokrati och arbete.

⁴ Jag har skildrat tre sådana strider, en västtysk, en norsk och en svensk, med särskild tonvikt på den svenska, i boken *Positivismstrider* (Daidalos, 2016).

⁵ Den norska positivismstriden finns dokumenterad i textsamlingen *Positivisme, dialektikk, materialisme* (1976), och med en utförlig inledning av Rune Slagstad.

⁶ Ett exempel: Som ung doktorand i sociologi vid Lunds universitet deltog jag själv sedan slutet av 70-talet under många år i det Hegel-seminarium som initierats och leddes av Joachim Israel.

⁷ Denna typologi har föreslagits av Klas Gustavsson, som också är den som kommer att undersöka detta temaområde närmare.